

ВЛАДИМИР БАРОВИЋ*

Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 316.776(4):355.4(497.1)

Монографска студија

Примљен: 05.01.2016

Одобрен: 27.01.2016

Страна: 31-44

УЛОГА НОВИНАРА И МЕДИЈА У ОБАВЕШТАЈНО - ПРОПАГАНДНОМ АНГАЖОВАЊУ РАЗЛИЧИТИХ ГРУПА ПРЕД НАПАД НА КРАЉЕВИНУ ЈУГОСЛАВИЈУ 1941. ГОДИНЕ

Сажетак: У раду се разматра деловање медија и појединих новинара на страни различитих сукобљених страна пред априлски рат 1941. године, на подручју некадашње Дунавске бановине и Краљевине Југославије. У том контексту се сагледава и деловање немачке националне заједнице окупљене у Културбунду, чији поједини чланови су обавештајно деловали за немачке безбедносно-обавештајне службе. Посебно се третира делатност британске обавештајне службе на пољу медијске пропаганде у циљу придобијања југословенског становништва и припадника војске за савезничку страну. Без идеолошке пристрасности анализирана је делатност различитих медија, новинара, идеолошких и мањинских организација, које су обавештајним радом и деловањем углавном прикупљале војне и безбедносне податке о Краљевини Југославији.

Кључне речи: медији, новинари, пропаганда, Немци, Британци, обавештајна служба, пета колона, Културбунд

Уводно разматрање

Када анализирамо делатност обавештајних служби у прошлости, није тешко закључити да су сви органи безбедности обилатно користили новинаре, медије и партијске организације али и своје националне мањине у другим земљама, да би дошли до поврељивих информација и података из домена одбране. Можемо констатовати, да је слична ситуација и данас, када разни безбедносно-обавештајни системи користе новинаре, извештаче, дописнике, и друге медијске раднике у циљу прибављања поврељивих информација. Новинарска професија је увек била погодна за обавештајно деловање јер се и сами представници медија по природи свога посла баве сакупљањем података, које кроз

* barovic.vladimir@gmail.com

различите журналистичке форме пласирају у својим медијима. Из наведеног разлога, у историји су увек новинари били злоупотребљавани у обавештајне сврхе (Баровић, 2011: 81).

Са друге стране треба нагласити да је посебно осетљиво питање анализе обавештајне делатности идеолошких скупина као што су нацисти, због њихове структуре али и немачке националне мањине која је услед стицаја историјских прилика крајем 1944. године, напустила подручје данашње Војводине, а тиме и територију предратне Краљевине Југославије. Та држава је пре Другог светског рата имала велики број припадника немачке националне мањине, да би након тог колосалног сукоба остао на подручју нове државе сасвим незнатан број Немаца. У послератној историографији та велика миграција је углавном тумачена као добровољни одлазак у страху од могуће одмазде, због страшних злочина које су немачке војне и полицијске власти починиле на подручју бивше Југославије. Да не улазимо много у вредносне судове и процене, треба у светлу извора и компетентних аутора размотрити поједине обавештајне сегменте деловања појединих припадника немачке националне заједнице на територији Краљевине Југославије пред рат, односно распад те државе. Потребно је нагласити да рад није написан претенциозно са жељом да се дају оштре оцене и коначни судови, већ са циљем да то буде мали допринос сагледавању шире визуре проблема који се посматра.

Често су припадници немачке националне заједнице али и поједини новинари, оптуживани да су припадници пете колоне те је важно размотрити то питање. Када говоримо о петој колони, сматрамо да је наведени термин доста коришћен у неодговарајућем контексту и да је у нашој историографији обележавао сваку шпијунску, непријатељску и издајничку делатност. Сам термин пета колона долази од једне организације коју је основао Немачки саобраћајни биро у Београду, а чији је покретач био обавештајац – нацистички агент и службеник те институције Карл Краус Лот. Он је уз помоћ агента и службеника Саобраћајног бироа Хермана Бекера средином 1940. године основао „Пету колону“, коју су затим два пута недељно обучавали и инструисали у просторијама бившег чехословачког посланства у Београду (Архив Војноисторијског института, Београд, фонд – Бивша југословенска војска - у даљем тексту (ВИИ, БЈВ) К-6, ф. 2, д. 43).

Фолксдојчери укључени у пету колону наводно су организовали излете на бициклима и моторима које су набављали преко немачке задруге „Аграрије“ да би се бавили војном обуком. Иако су подаци о постојању и деловању те организације веома штури и фрагментарни, чињенице говоре да је југословенска штампа искористила те податке да би повела кампању против наводне пете колоне. За пету колону су проглашавани Немци - домаћи фолксдојчери којима су одузимани радио-апарати, било је и хапшења сумњивих, а штампа је водила жестоку кампању против пете колоне. Зато ћемо размотрити који су елементи допринели стварању фаме о фолксдојчерима као Хитлеровом обавештајном апарату јер је након рата, што из ненаучних кругова што из квазинаучне историографије, произишао стереотип да су сви фолксдојчери били шпијуни или тзв. петоклонаши.

Треба истаћи да су пред априлски рат и друге идеолошке орјентације имале одређене активности на пољу обавештајне припреме и војног организовања. Тако су осим фолксдојчера и чланова Културбунда и припадници левичарских и антифашистичких снага, вршили одређене радње на организовању и спремању за еветуални војни сукоб, а ни савезничке обавештајне службе (британска пре свега), нису биле неактивне на том пољу. Због тога је важно сагледати све елементе, при чему треба одбацити идеолошке наочаре, и проблем треба третирати са одређеном објективношћу, коју пружа историјска дистанца од више деценија.

Паравојно организовање при Културбунду

Чињенице да је било организовања оружаних одреда и обавештајног, медијског и пропагандног деловања Културбунда ипак постоје. У духу националсоцијалистичке идеологије а по угледу на нацистичку Немачку, Културбунд је основао своје полувојне одреде „Дојче маншафт“ (Deutsche Mannschaft), који су званично били задужени за одржавање реда на приредбама и манифестацијама, те је тако на гау-конецрту у Сомбору (марта 1941. године) редарствену службу обављало 80 припадника „Дојче маншафта“ из Станишића и још 60 из Пригревице (Deutsches Volksblatt, 01-03.1941, članak „Gauwunschkonzert in Sombor“).

Први маншафти у Краљевини Југославији настали су средином и крајем 1940. године, али је сличног организовања било и раније у оквиру Културбунда, а пошто су ти одреди били копија нацистичких СА јединица, имали су класичан облик паравојних јединица осим што им је недостајало оружје. Немачка и мађарска мањина биле су стално под присмотром југословенских органа безбедности још од краја Првог светског рата и осим чланова ловачких удружења другим припадницима тих националних мањина било је веома тешко да легално поседују оружје које се може користити у војне сврхе. Војне безбедносне службе су још 1939. године откриле одређену количину оружја на гробљу у Новом Врбасу, а код фолксдојчера Георга Крума из Бачког Јарка нађен је јуна 1940. године револвер (Архив Војводине, Нови Сад, фонд – Краљевска управа Дунавске бановине - у даљем тексту (АВ, КУДБ) ИИ УО 11046 пов. 1940., извештај среског начелника у Жабљу).

Руководство Културбунда је у мају 1940. године тражило од војне обавештајне службе немачке војске Абвера да им достави оружје које је, наводно, потребно због могућих напада на фолксдојчере, али је то одбијено да се не би кварили добри односи између Немачке и Југославије. Стога је вођа Културбунда, Сеп Јанко у децембру 1940. године поново затражио знатне количине оружја, овог пута од VOMI¹, са образложењем да у Војводини постоје

¹ VOMI - „Volksdeutsche Mittelstelle NSDAP“, који је основан 1936. године и деловао је у оквиру Националсоцијалистичке партије са циљем координације и усмеравања дејства, политичких и економских послова немачких мањинских организација у иностранству.

четничке формације које делују ван сваке контроле званичних власти, али немачке институције нису желеле да ремете међудржавне односе због борбеног духа своје мањине. VOMI је, међутим, у јануару 1941. године познатом експоненту пронацистичке струје у Културбунду, Густаву Халваксу² поверила да формира паравојне јединице назване „Selbstschutzorganisation“ – „Организација за личну заштиту“. Рибентропово министарство спољних послова затражило је да се та акција обустави ради очувања добрих односа са Југославијом, али је Халвакс на своју руку наставио са организовањем омладинских друштава, са јасним циљем да се паравојне снаге обуче до тог нивоа да би им у погодном тренутку лако поделили оружје и створили паравојне формације Културбунда (Мирнић, 1974: 71).

Такозвана пета колона, готово да није имала скривених радњи, барем што се тиче полувојних организације које је Халвакс формирао, а извештаји органа власти јасно су говорили шта се спрема у немачкој заједници. Једно од најбољих сведочанстава о војним припремама дела фолксдојчера јесте извештај војнобезбедносних органа југословенске краљевске војске о ноћним вежбама у Секићу које су одржане 14. фебруара 1941. године. Фолксдојчери су имали и једнообразну одећу која је подсећала на војну униформу: „...да се под униформом подразумевало: црне чизме, црне бриж-чакшире са црним капутом и војничка капа форме коју носи немачка војска. Вежба је изведена тако да су унапред послате патроле а главнина се кретала позади на растојању од 20 метара. Вежбама је руководио Франц Глекнер (изворно писање имена није означено), месни учитељ и резервни поручник. Вежба је трајала од 21 до 23 часа и завршила се збором, којом приликом је Глекнер одржао краћи говор“ (VII, БЈВ, К-1, ф.4,д.34.)

Однос југословенске војске и припадника немачке мањине

У обавештајном деловању на подручју Дунавске бановине тј. данашње АП Војводине (и Краљевине Југославије), што се тиче немачких обавештајних служби, можемо разликовати два раздобља: у првом раздобљу, до почетка 1940. године, главну улогу је имао обавештајни апарат СС-а (RSHA), док је у другом периоду, који траје до Априлског рата, доминирала војна служба (ABWEHR). СС је имао доминацију и у идеолошком смислу – био је ближи фолксдојчерима из пронацистичког „обновитељског“ круга, а можемо констатовати да је војвођанским Немцима тек пред сам рат почео да се за своје услуге чешће обраћа и војни обавештајни биро. Једна од најважнијих обавештајних

² Густав Халвакс је назван Хорстом Везелом војвођанских Немаца јер је био ватрени поборник нацизма, као резервни официр југословенске војске побегао је за Немачку где је као фолксдојчер ступио у јединицу борбеног СС-а. У почетку је у борбеном СС-у служио као обичан војник да би касније напредовао. Учествовао је у походу на Француску, такође је био као старешнина ангажован у нападу на СССР, где је погинуо на почетку тог похода, да би од есесовске команде био постхумно одликован. Према непотврђеним подацима учествовао је и у нападу на Краљевину Југославију априла 1941. године.

служби Трећег рајха била је поменута војна обавештајна служба Абвер (ABWEHR), чије је Друго одељење, под руководством потпуковника Лахоузен-на, имало добре контакте са војвођанским фолксдојчерима. Његова служба је користила разне фолксдојчере за обавештајни рад, а 1940. вођа месне групе Културбунда у Илоку Фердинанд Кисел ухапшен је због шпијунаже при чему је југословенска полиција у његовој кући открила и тајну радио-станицу. Због обавештајног рада ухапшени су и 20. априла 1940. осуђени на затворске казне припадници Културбунда Јохан Штојншег и Карл Вајт, док је октобра исте године ухапшен студент Фридрих Биндер, који је правио скице војних утврђења и бункера по Војводини (Миловановић, 1978: 177).

Немачка војна обавештајна служба била је, како се рат приближавао југословенским границама, све агилнија у врвовању припадника Културбунда те је Главни генералштаб југословенске војске јуна 1940. године упутио допис командантима армијских области са акцентом на деловању немачких обвезника који по доласку са вежбе реферишу Културбунду о свему што су у војсци запазили и што има везе са обавештајном делатношћу. „Месне фолксдојчерске организације записнички утврђују поједине жалбе обвезника и достављају их немачком посланству. На исти начин прикупљају организације фолксдојчера, у циљу достављања немачком посланству у Београду, податке о случајевима разрешења дужности резервног официра, појединих припадника немачке мањине, а нарочито чланова Културбунда“ (Миловановић, 1978: 177-178). Чињеница је да војне власти нису имале поверења у резервне официре и војнике немачке народности и да је често у мобилисаним јединицама било увреда на њихов рачун. Не само обични војници већ ни југословенски официри нису пропуштали да нагласе да ће Хитлер, ако нападне Југославију, пропасти а било је често оштрих речи и на рачун владе која се приближава традиционалним непријатељима тј. Немачкој (Бибер, 1966: 233).

Ако са одређене историјске дистанце посматрамо наведене поступке, можемо закључити да су они само додатно мотивисали немачке обвезнике да преносе обавештајне податке Абверу, али и они који то нису чинили, добијали су увреде на лични рачун да су нелојални грађани и петоколонаши. Амбасадор Рајха у Краљевини Југославији, Фон Херен протествовао је код министра спољних послова због антинемачких изјава у армији, али је добио одговор да војни команданти и официри морају бити неполитички настројени. Фон Херенов протест у фебруару 1940. године да немачки обвезници копају ровове и раде друге позадинске послове такође није услышен. До које мере су Немци имали приступ информацијама из југословенске војске, сведочи и податак да је до Абвера стигло строго поверљиво наређење (Стр.пов. Дј.Бр. 6265) министарства војске и морнарице од 28. септембра 1939. године да из редова резервних старешина треба уклонити несловенски живаљ, а пре свега Немце и Мађаре. У наредби се каже да их треба за сваки дисциплински прекршај деградирати и према немачким изворима на тај начин је до августа наредне 1940. године чин изгубило 450 резервних официра, већином немачке националне припадности (Бибер, 1966: 400). Према другим изворима од 200 резервних официра који су

због различитих престапа изгубили чиновне (комунистичка делатност, недисциплина и сл.), Немаца је било свега четрдесет (Бибер, 1966: 324).

Културбунд и обавештајна делатност „Јупитера“

Због делатности немачке војне обавештајне службе реаговали су и југословенски војнобезбедносни органи те је у марту 1941. године примећено да је савезно вођство Културбунда дало специјалне смернице фолксдојчерима како да се понашају при позиву на мобилизацију. Иако је ратно стање уведено у великом броју европских земаља (чак и у неутралним земљама врше се превентивне мобилизацијске припреме), те се и у Краљевини Југославији одвијају војне вежбе и мобилизацијске радње, Културбунд није, као што се могло и очекивати, дао директиву да се избегава мобилизација. Напротив, обвезницима је предлагано да се представљају као што лојалнији војници и да нипошто не шире националсоцијалистичку пропаганду, већ да као примерни југословенски војници добију одговорна места: курира, ордонанса, писара, и да затим сакупљају важне обавештајне податке. Југословенски војнобезбедносни органи су добили информације да се ради о фолксдојчерима који се нису истицали нацистичким испадима и идеолошким деловањем јер су само преко повучених и поверљивих особа агенти Абвера могли добити поуздане податке (ВИИ, 12-5/4, Команда жандармерије Београд, 10.3.1941. Министарству војске и морнарице). Абвер је вредним радом заокружио своју обавештајну мрежу до краја 1940. године у Краљевини Југославији. Та организација шифровано је названа „Јупитер“, а њена структура и намена формулисана је у центру Абвера у Бечу. То је била широко заснована организација састављена од фолксдојчера, а намењена вршењу саботажа, диверзија и обавештајним задацима. Њен командант у Бечу био је мајор Фехнер, док је шеф у Краљевини Југославији био капетан Рихтен, руководилац сектора II Абвера (Миловановић, 1978: 302).

Организација „Јупитер“ била је посебно разграната у Дунавској бановини односно данашњој АП Војводини и зато се ваља упознати са њеним деловањем карактеристичним по веома доброј радио-вези која је остваривана мрежом тајних емисионих станица у Новом Саду, Вршцу, Марибору, Београду и Загребу које су одржавале везу са централом у Бечу. На челу ударних група основаних у оквиру „Јупитера“ биле су проверене вође месних група Културбунда које су имале следеће задатке: вршити диверзије, нападати колоне југословенске војске, запоседати важне установе, хапсити непожељне и „силом оружја заштитити фолксдојчере од терористичких аката Срба“ (Миловановић, 1978: 302).

Центар у Вршцу имао је радио-станицу под шифрованим именом „Вероника“, док је центар Абвера у Новом Саду у седишту целокупног Културбунда у Хабаг-хаусу имао шпијунску радио-станицу под шифром „Нора“. Она је имала мали пријемник од 40 W са 3 емисиона кристала која су дозвољавала рад на фреквенцији на којој је радила и легална новинска агенција „Хаваш и др.“ И то је било лукавство због ког нацистичку станицу нису могли детекто-

вати гониометри југословенске краљевске војске смештени на аеродрому у Новом Саду на Сајлову (данашња касарна Југовићево). Први радиограм размењен је између бечког центра (Вере) и новосадске испоставе (Норе) 19. новембра 1940. године (Мирнић, 1974: 69).

Делатност фолксдојчера у оквиру „Јупитера“ била је усмерена на послове обавештајне природе те су у државу убацивани активни официри немачке војске са знањем језика и уредним пасошима. Они су затим у сарадњи са домаћим фолксдојчерима одлазили на војне вежбе уместо позваних југословенских грађана немачке народности, што је био конкретан вид шпијунаже (АВ, КУДБ, Одеск јавне безбедности, пов. 8733/1940). Делатност „Јупитера“ посебно је дошла до изражаја за време априлског рата 1941. године, када је та организација била од велике користи наступајућим колонама регуларне немачке војске.

Домаћи медији и новинари у служби Трећег рајха

Поред војне обавештајне службе у Југославији је деловала и нацистичка државна Главна управа за безбедност Рајха (РСНА), чија је VI управа била задужена за подручје Краљевине. Први човек те организације био је СС мајор Карло Краус Лот, који је био карактеристичан по томе што је за своје послове регрутовао посленике седме силе – новинаре. Краус је имао свог агента, руског емигранта новинара Александра Лањина, а један од најзначајнијих сарадника немачке службе била је и новинарка Вера Пешић (Миловановић, 1978: 243-245).

Да је новинарска професија, нажалост, увек била погодна за различите обавештајне делатности и да нису само војвођански Немци били пета колона Трећег рајха, доказује и чињеница да је РСНА врбовала домаће представнике медија за своје обавештајне делатности. Веома значајно место у мрежи мајора СС-а Крауса узимала је група новинара и истомишљеника – нацистичких симпатизера која се окупљала у просторијама листа „Балканске земље“, а коју су чинили: Лазар Прокић, Шпиро Наранџић, Душан Филиповић, Момчило Стаменковић, Милан Кокотовић, Жика Филиповић, Љубомир Лукатела, Љубисав Милановић. Када је лист угашен средином 1940. године, покренут је нов под називом „Сигнал“, који је био антисемитски, антикомунистички и антидемократски. Тај лист у суштини је био националсоцијалистички гласник и често је објављивао пропагандне написе из Одсека за штампу немачке амбасаде у Београду, а пошто је претерао са пронацистичким журнализмом, власт га је забранила (Миловановић, 1978: 249). Уредник „Сигнала“ био је новинар Лазар Прокић³, који је од 1939. године био сарадник листа „Самоуправа“ (новине

³ Лазар Прокић је тридесетих година студирао у Паризу где је због лоше материјалне ситуације почео да ради као националсоцијалистички пропагандиста, мада је имао контакте и са француским левичарским партијама. Као члан „Бироа Рибентроп“ Прокић је био активни агитатор под управом др Ота Абеца а због те делатности француске власти га протерују из земље 1939. године. Пре рата је био лични пријатељ организатора нацистичке шпијунаже у Југославији СС официра Карла Крауса Лота. За време рата био је Недићев пропагандиста и шеф Одељења опште

владајуће странке Југословенске радикалне заједнице), а као осведочени симпатизер нацизма са групом новинара забрањеног „Сигнала“ покреће нов лист, под називом, „Нова Зора“. После два броја и тај лист је због пропаганде забрањен, а уредник Прокић је накратко био ухапшен да би се затим запослио у високотиражном прорежимском листу „Време“. Прокић се уз новинарски посао бавио и директном шпијунажом за Немачку, а у томе му је помагао колега новинар Крста Шандан, који је радио у многобројним европским листовима као дописник и специјалиста за балканске земље (Миловановић, 1978: 249).

Поред класичних шпијунских послова Прокић и Шандан су активно деловали на медијском пропагандном пољу и газети све професионалне скрупулелности протурали су у медијима („Самоуправа“, „Време“) вести и информације из Одсека за штампу немачке амбасаде у Београду, што нам довољно говори о томе да пристрасно новинарство нема граница. Колико је новинарска професија била злоупотребљавана, сведочи податак да након хапшења немачког обавештајца Карла Крауса у Мостару априла 1940. и одлуке да буде протеран (која је на интервенцију немачког посланства опозвана), он одлучује да се уместо службеника Саобраћајног бироа представља као новинар запослен у немачком посланству, а за ту сврху је набавио и уредну новинарску легитимацију (Миловановић, 1978: 250).

Као новинар се представљао и инжењер Крати, који је због обавештајног рада ухапшен, али је на интервенцију немачког амбасадора протеран из земље без суђења. Није неопходно посебно истицати да су поред немачких и савезнички обавештајни бирои користили новинаре као своје сараднике, али је нагласак стављен на немачку обавештајну службу да бисмо истакли да нису само фолксдојчери били дежурни шпијунци, већ су се тиме бавили и југословенски држављани, српске и других словенских националности.

Уз разгранату идеолошку националсоцијалистичку концепцију војвођанским Немцима који су ушли у Културбунд, вођство је приказивало обавештајни рад као нешто сасвим природно и корисно за Рајх. Војвођански Немци су стога често почињали да се баве обавештајним радом те је тако у Руми 3. маја 1940. године ухапшен Александар Риг, са још пет домаћих фолксдојчера јер су сакупљали поверљиве војне информације (ВИИ, 32-26/1, извештај Дунавског жандармеријског пука за мај 1940.).

Да су чак и друге обавештајне службе злоупотребљавале спремност војвођанских фолксдојчера да раде за Рајх, показује и случај Јозефа Вајса, конобара у новосадском хотелу „Слобода“. Њега је врбовао Алберт Хумел, представивши се као немачки обавештајцац, а пошто се Вајс радо прихватио обавештајног посла и набавио карте са уцртаним војним утврђењима у Војводини,

пропаганде, узео је учешће у организацији Антимасонске изложбе и држао говоре против комунизма, јеврејства, масона, величао је нацизам и немачке победе. Као члан нацистичке партије и један од немачких људи од поверења средином 1943. године у Берлину је имао специјалну мисију припреме сусрета Хитлер-Недић. Након бекства из земље као осведочени сарадник окупатора изручен је од стране англоамеричких снага југословенским властима крајем 1945. године и као ратни злочинац осуђен на двадесет година робије, да би након амнестије почетком 1962. године илегално емигрирао у СР Немачку, где се бавио писањем у емигрантским часописима.

полиција је ухапсила обојицу. Током истражног поступка утврђено је да Хумел ради за мађарску обавештајну службу, али се лажно представио да би искористио фолксдојчере који су радо сарађивали са обавештајним службама Трећег Рајха (Миловановић, 1978: 176).

Медији против нацизма

Треба нагласити да су поједини југословенски медији отворено писали о нацистичкој шпијунажи те је „Трговачки гласник“ истицао да су земљу преплавили „туристи“, у ствари немачки агенти, и да њих, односно опасне фолксдојчере треба учинити нешкодљивима. На то писање штампе оштро је протествовао Фон Херен, немачки посланик, те је министар Цинцар-Марковић препоручио Влади Краљевине Југославије да се „Трговински гласник“ заплени што је и учињено, а у исто време је у том листу за наредне бројеве значајно појачана цензура (Бибер, 1966: 238).

Иако је од 1939. године био на снази споразум Молотов–Рибентроп те су комунисти били нешто умеренији у нападима на националсоцијализам, треба истаћи и левичарско писање о нацистичкој шпијунажи. Лист Комунистичке партије Југославије „Пролетер“ донео је у броју 3-4 за април-мај 1940. године чланак „Од кога Југославији прети опасност да буде увучена у рат“, у коме констатује да је пета колона империјалистичких сила добила задатак да државу уведе у светски сукоб. Аутори у тексту истичу следеће: „Режим додуше гони неке сумњиве „туристе“, али неће да види чланове „пете колоне“, који врше не мање опасну работу“ (Пролетер, 3-4, април-мај 1940, чланак, “ Од кога Југославији прети опасност да буде увучена у рат“, стр. 9-11). Лист тајне Комунистичке партије Југославије је под петом колоном подразумевао пре свега чланове Културбунда који су активно радили на припреми диверзантских група и слали обавештења преко радио-станица при чему су знали да иза њих стоји моћни немачки Рајх и његов посланик у Београду Фон Херен, који је увек по потреби интервенисао када су југословенске власти покушале да спрече деструктивно деловање појединаца или организованих група немачке националне мањине тј. Културбунда.

Треба нагласити да када говоримо и пишемо о медијима углавном у визури имамо оне класичне и најприсутније: штампу, радио и телевизију. Треба ипак навести и друге медије који су посебно у мутним временима веома актуелни а то су леци, који су веома ефикасно средство пропаганде. Тај медиј је релативно лако растурити, а веома је тешко установити ко их је саставио, где су штампани, какав скривени циљ имају и сл. По београдским улицама средином маја 1940. године растуран је летак са упозорењем на немачку пету колону у Белгији и Холандији, чији су припадници, обучени у униформе армија тих земаља, били убачени падобранима у позадину. У летку је написано да су Немци у Југославији посакривали складишта домаћих војних униформи које ће послужити петокOLONашима у погодном тренутку. Летак је наглашавао да су немачка и мађарска мањина ти петокOLONашки елементи у држави и пози-

вао је становништво да сумњиве људе пријављује надлежним властима (Бибер, 1966: 238-239).

Психоза изазвана вестима о петој колони, али и делатност Културбунда проузроковали су велико узнемирење код већинског становништва посебно у Дунавској бановини, а изгреди са обе стране само су подгревали ионако усијану атмосферу. Тако су, на пример, 19. маја 1940. године, немачки сељаци у сремском селу Добановци (у близини Земуна) узвикивали пароле: „Живео Хитлер и Немачка! Доле Француска и Енглеска!“ (ВИИ, 26-17/3). Поједини чланови Културбунда при том су се намерно надмено и изазивачки држали уз обавезно поздрављање уздигнутом десном руком, учестале су разне фолксдојчерске манифестације, било је разних инцидената чак и туча немачких и српских мобилисаних обвезника у војним јединицама. Југословенска краљевска војска пратила је деловање фолксдојчера и сачињавала интерне извештаје о деловању Културбунда, а извештај од 22. јуна 1940. године доноси занимљиве податке о држању појединих нацистички настројених Немаца: „Дрскост и охолост хитлероваца прелази сваку границу...охолост њихова не сузбија се како треба од надлежних. Још ће се ово стање погоршати ако Немци осете (а што је неминовно преко своја два конзула на овој територији) за директиве Господина Министра Унутрашњих послова Пов. И.број 26761 од 18. јуна т.г., у којима се наглашује да се према националним мањинама поступа са што више такта и са свим нужним обзирима, као и да се што блаже примењује Уредба о боравку и контроли странаца.“ Командант Потиске дивизијске области поручио је 21. марта 1940. године команданту Прве армијске области поводом рада Културбунда: „Борба против тога рада на терену, услед низа препрека опортунистичког значаја мора се ограничити на палијативне административне санкције за поједине прекршаје, који не могу тај штетан рад коначно обуставити, већ само по некада га кочити. Једино ефикасна мера би била – растурање „Културбунда“ у Новом Саду и укидање његових правила. Али сумњам да се таква мера, обизром на опште стање може сада применити?“ (ВИИ, 26-23/3). И поред јадиковки да општа ситуација не дозвољава превентивне мере против обавештајне делатности појединаца и група из Културбунда, ни војска није предузимала неке озбиљније контраобавештајне мере. Жалили су се да немају довољно људи, материјалних и техничких средстава и све се сводило на новчане казне или у најбољем случају, депортацију ухапшене особе ако је била страни држављанин.

Да су југословенске власти биле веома благе, видимо и из податка да од 1. септембра 1940. године па до средине јануара 1941. године, када је вођена веома интензивна обавештајна делатност немачких служби у Југославији, из земље није протеран ниједан немачки држављанин иако је било доста основа за то. Што се тиче југословенских фолксдојчера, и када би били ухапшени, након ислеђивања и интервенције виших инстанци брзо би били пуштани. Такав пример можемо видети и приликом хапшења немачког омладинског вође Лудвига Рица, који је приведен 6. јуна 1940. године, а у „познатом“ затвору „Главњачи“ подвргнут је полицијским методама да би 13. јула био предат „Суду за заштиту државе“ због шпијунаже у корист Немачке. Рица су на ин-

тервенцију „одгоре“ због наводног „недостатка доказа“ пустили на слободу већ 10. августа, што је само један од многих примера како се југословенска држава толерантно односила према нацистичким агентима из редова сопствене мањине (Бибер, 1966: 403).

Британска обавештајна делатност и домаћи медији

Треба нагласити да је борба идеологија искључива и бекомпромисна и да стога тај сукоб који се одвијао на подручју Дунавске бановине и Краљевине Југославије, морамо сагледати без предрасуда које су оптерећивале ове просторе у мањој или већој мери читавих педесет година. Поред тога што смо помињали да је Културбунд био финансиран од матице, за своје тајне организације које су обављале обавештајне послове за нацистичку Немачку, такође се мора рећи да су у Југославији и друге групације осим нациста финансиране споља. Савез земљорадника је од Британије добијао новчану помоћ (5000 фунти месечно) од јула 1940. године, а новац су од поменуте државе примали и Вјећеслав Вилдер односно Самостална демократска странка и Илија Трифуновић Бирчанин, председник „Народне одбране“ (Петрановић, 1992: 65). Пошто смо видели да је Културбунд имао одређену потражњу за оружјем, а постављена је била и радио-станица у седишту те организације у Новом Саду, треба нагласити да је из Грчке допремано британско оружје у Савез земљорадника, у чијој је централи (Балканска улица у Београду) био ускладиштен поред ратног материјала и одређен број радио-станица (Марјановић, 1979: 46). Поред давања новчаних средстава и диверзантско-комуникационе опреме Британци су, као и Немци, имали добру обавештајну везу у Краљевини Југославији. Поред већ поменутог Вилдера (познатог као пан Вилдер) специјална служба Интелигенс сервиса (SOE) имала је своје обавештајце у Билу Бејлију и Дуану Билу Хадсону, који су радили као рударски инжењери, али им је права активност била обављање обавештајне делатности.

Као што су све службе користиле посленике „седме силе“-новинаре, тако су и Британци имали дописника из Београда Теренса Атертона, који је направио мрежу међу домаћим новинарима која је издавала и антинемачке новине у Југославији. Листови које су финансирани британски обавештајци били су „Балкан Хералд“, „Anglo-Yugoslav Review“ и „Британија“, а пошто је у тим медијима отворено писано у савезничком пропагандном тону, те новине су органи власти забрањивали као опасне по југословенску неутралност. После забране издавани су нови листови са нешто дискретнијим називима „Човечанство“ и „Даница“, а извор информација је била новинска агенција „Британова“, као и енглески радио и штампа (Марјановић, 1979: 23-24).

Британски обавештајци направили су мрежу и међу домаћим становништвом, радио-станице су деловале у Сушаку, Љубљани, Скопљу, Београду, Нишу и Сарајеву, а због шпијунске делатности из Југославије је протерано више сарадника СОЕ (Јулијус Ханау, Хед...) (Петрановић, 1992: 65). Неутралност Југославије била је на климавим ногама, а како је у њој роварила немачка

мрежа разних обавештајних служби, видимо да су деловале и савезничке (у првом реду британске) обавештајне службе тако да у том контексту рата обавештајаца на југословенском (самим тим и војвођанском) простору морамо посматрати и улогу Културбунда. У њему је било доста појединаца који се баве такозваним петоколонишким деловањем, али је после рата то представљено као колективна делатност скоро свих чланова те организације, а познато је такође да су, ако су Немци у Војводини радо обављали задатке те природе за своју матичну земљу, и Срби то чинили за „традиционалне савезнике“ у шта је често био уплетен и новинарски занат. Треба истаћи да су Британци имали посебно добро раширену обавештајну мрежу у највишим војним установама Југославије као што је Главни генералштаб, а један од елитних родова војске, ваздухопловство, такође је било у мрежи њихових агената. Јаке везе и контакте Енглези су имали са бригадним генералом Боривојем Мирковићем, који ће бити главни организатор и вођа официрске завере и пуча 27. марта 1941. године.

Закључно разматрање

У раду је посебно изнет рад новинара и појединих медија, који су били обавештајно и пропагандо ангажовани на страни појединих зараћених сила, односно супротстављених идеолошких струја. Оно што је посебно занимљиво јесте учешће домицилног становништва у одређеним покретима, односно обавештајним организацијама. При том треба нагласити да је највећи број медија у Дунавској бановини и Краљевини Југославији имао симпатије за савезнике, који су то били и у Првом светском рату. Међу конзументима информација на српском говорном подручју, такође је највећи број грађана био антифашистички оријентисан, док је одређени број грађан имао симпатије и за Совјетску Русију, како због идеје социјализма тако и због традиционалних веза и блискости са руским народом.

Сви наведени елементи сугеришу да је улога новинара и мањинских организација пре свега немачке, била доста комплексна и да је захтевала доста напора и лукавства да би се извела обавештајна или пропагандна делатност у корист Трећег рајха. Треба истаћи да су медији и новинари који су радили у корист нацистичке обавештајне службе били поред законских санкција, били препуштени и презиру средине у којој су живели, док је савезничка пропаганда и обавештајна делатност више симпатисана и толерисана. Што се тиче комунистичке пропаганде и обавештајне делатности ту су симпатије биле подељене, а ако се изузме један мањи део становништва, углавном су конзументи информација, под утицајем великих медија сматрали и тај елемент као деструктиван и опасан по државу, монархију и њене интересе.

Пред обавештајно-пропагандним налетом различитих идеолошких усмерења, контраобавештајна служба војске Краљевине Југославије није се добро снашла као ни управни систем те државе. Део одговорности сноси и неодлучна државна политика, која је левирала од незамерања нацистичкој Немачкој, пре-

ко савезништва са њом па до мартовског преврата и отвореног стављања на страну савезника, које је невешто упаковано у неутралност. Држава је у значајној мери спутавала органе војске и полиције у обрачуна са експонетима нацистичке обавештајне службе о чему сведоче и веома благе казне, које сигурно нису биле санкције које ће одвраћати будуће шпијуне. Нешто оштрији наступ југословенске власти су имале према представницима комунистичког покрета, чији чланови су од познате „Обзнане“, гоњени, малтретирани, затварани и прогањани као чланови забрањене револуционарне партије.

Са друге стране су представници пробританских медија и експоненти обавештајне службе те државе не само толерисани већ и подржавани од стране појединих војних и државних ауторитета и инстанци власти. Поред тога што су Британци били добро инфилтрирани у војни систем Краљевине Југославије, они су имали и јаку подршку у редовима већинског народа, о чему сведочи мартовски пуч (који су сви политички фактори подржали, а на демонстрацијама подршке су били чак и припадници Љотићеве профашистичке организације „Збор“).

На крају можемо констатовати да су новинари имали значајану улогу у обавештајно-пропагандом деловању што свакако не иде на част професији, нити у прилог поштовања етичког кодекса, који журналистима строго забрањује такав облик анагажовања. Медији су одувек били атрактивни апарати у рукама експонената обавештајних система, а поље мапинупације је увек велико и погодно таквом раду, при чему је идеолошка компонента имала пресудну улогу. Ма каква била делатност мањинских група, медија или идејних струјања, треба нагласити да су сви набројани елементи у својој суштини били настројени негативно према Краљевини Југославији. Нацисти су Југославију држали за версајску творевину која служи савезничким интересима, док су Британци у њој видели погодну снагу која ће макар на трен одвући Хитлерову пажњу са њиховог острва, које се огорчено борило са немачким Рајхом.

Због наведених чињеница можемо констатовати да су сви наведени елементи (не)свесно, мање или више експлицитно желели да се та државна творевина активира, узме учешће у новом европском поретку, или стане на страну савезничких сила. Сви наведени интереси, који су дијаметрално супротни свакако су занимљиви за изучавање ширих историјских процеса и догађаја које треба подробно анализирати и посматрати да би се комплексније и обухватније разумели и оценили.

Литература:

1. Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, fond – Bivša jugoslovenska vojska – VII, BJV.
2. Arhiv Vojvodine, Novi Sad, fond – Kraljevska uprava Dunavske banovine – AV, KUDB.
3. Barović, Vladimir (2011). Odnos bezbednosno – obaveštajnih službi i medijskih sistema sa aspekta novinarske etike. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke, broj 134- (1/2011).*(81-93).

4. Biber, Dušan (1966). *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana.
5. Deutsches Volksblatt, nemački list izlazio u Novom Sadu.
6. Jong, Louis (1959). *Die deutsche Funfte Kolonne im 2. Weltkrieg*, Veroffentlichungendes Instituts fur Zeitgeschishte, Stuttgart.
7. Milovanović, Nikola(1978). *Pukotine kraljevstva*,Prosveta, Beograd.
8. Mirnić, Josip (1974). *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad.
9. Proleter, List KPJ.
10. Vranešević Branislav, Omladina Vojvodine u borbi protiv fašizma i Minhenskog diktata, Minhenskiot dogovor i jugoslovensite i čehoslovačkite narodi, Skopje,1980.
11. Milosavljević Petar (1980). *O nekim aspektima delatnosti KPJ u periodu minhenske krize*, Minhenskiot dogovor i jugoslovensite i čehoslovačkite narodi, Skopje.
12. Petranović, Branko (1992). *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd.
13. Marjanović, Jovan (1979). *Draža Mihajlović između Britanaca i Nemaca*, Zagreb-Beograd.

THE ROLE OF JOURNALISTS, MINORITY ORGANIZATIONS, MOVEMENTS AND MEDIA IN THE INTELLIGENCE AND PROPAGANDA INVOLVEMENT OF DIFFERENT GROUPS BEFORE THE ATTACK ON THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA 1941ST

Summary: This paper discusses the effect of media and individual journalists on the side of the various conflicting parties before the April 1941. year, in the former Danube Banovina and the Kingdom of Yugoslavia. In this context, the review and action, the German national community gathered in Kulturbund, whose individual members have acted for the German intelligence Security Intelligence Service. Specially treated activities of British intelligence in the field of media propaganda to winning jugsolovenskog population for the Allied side. Without ideological bias analyzed the activity of different media, journalists, ideological and minority organizations, which are intelligence-collecting and acting mostly military and security data about the Kingdom of Yugoslavia.

Key words: media, journalists, propaganda, Germans, British, Intelligence Service, the fifth column, Kulturbund